

Àlex Farnós Bel

De nou, l'Ebre esdevé camí

L'Ebre, a més d'una via clàssica de comunicació i una font contemporània de recursos, aplega al seu entorn un conjunt tan gran de valors que el seu interès depassa el marc de les comarques riberenques.

L'Ebre, al principi un fil d'aigua, s'escola des de les altes serres cantàbriques, transibèriques o pirinenques i llaura el seu curs, un solc esbiaixat que creua tot el nord del país, fins a arribar al Mediterrani, com una ampla llengua d'aigua, convertit en el riu més gran d'Ibèria. L'Ebre, que és la conca peninsular més gran, el riu més cabalós, un important sistema natural, a més d'una via clàssica de comunicació i una font contemporània de recursos, aplega al seu entorn un conjunt tan gran de valors que el seu interès depassa el marc de les comarques riberenques.

Un riu ibèric i català

L'Ebre, en arribar a Catalunya, per Riba-roja d'Ebre i Almatret, porta amb ell tots els condicionaments físics i hidrològics adquirits al llarg de la seua conca i esdevé la suma i la integració de tots. El riu, que en terres catalanes recorre els darrers 138 km abans d'abocar-se al mar, és el resultat dels 908 km de recorregut i dels 85.550 km² de la seva conca.

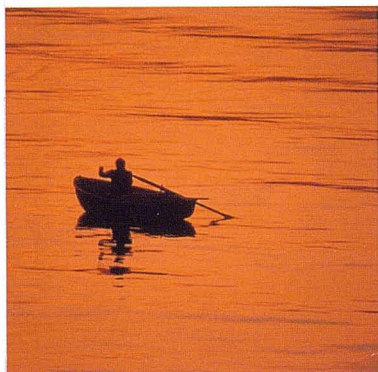
Al tram català és, ben segur, on el riu arriba a la maduresa, on, després de l'entroncament amb el Segre, mostra tota la magnitud de la seua dimensió ecològica i hidrològica, i tots els elements que en fan un dels rius ibèrics amb més forta personalitat: els meandres, les illes fluvials, el Delta... Aquí és on és més palesa la seua influència sobre el poblament, en haver conformat més profundament la vida dels pobles riberencs, com també hi són presents, i potser en un grau més elevat que a la resta de la conca, les empremtes de l'acció de l'home: pobles, canals i sèquies, assuts, dragatges, centrals nuclears, embassaments...

Al tram català es produeix una transició que esdevé força evident en l'àmbit físic i cultural: el riu, en arribar a Riba-roja d'Ebre, es disposa a abandonar la depressió de l'Ebre per anar a topar amb el relleu de les serralades costaneres dels Catalànids. Aquest canvi en la geologia també es donarà, progressivament, en la climatologia, la hidrologia o el paisat-

ge i, amb el pòsit del temps, el canvi es posa de manifest també culturalment en el poblament.

El riu encara els darrers quilòmetres abans d'arribar al mar, enfonsat entre els contraforts de les serres litorals i prelitorals, rebent des dels costats els reduïts cabals de menuts rierols i barrancs, amb una estreta franja al·luvial que en ressegueix els marges, de terres de textura franca i ben irrigades que sostenen un paisatge agrícola on els arbres fruiters (tarongers, figueres, cirerers, palmeres...) i l'horta (tomates, primentons, alberginies, melons, carabasses...) assenyalen la mediterraneïtat del territori; igual que la presència dels peixos migradors en les aigües (sabogues, anguilles, llobarros, etc.), denota la proximitat del mar. El caràcter ressec i austre de les planes continentals interiors, aquí deixa lloc a una ribera temperada i fructífera pròpia de les contrades litorals.

D'altra banda, s'endinsa des de Mequinensa en terres de parla catalana, terres que des de temps prehistòrics han mantingut uns lligams culturals i socioeconòmics que, si bé poden semblar aparentment més diluïts actualment, encara perviuen després dels tombos d'una història en què el riu ha marcat l'esdevenir del territori: els establiments iler-cavons ran del corrent; l'empremta àrab i la pervivència de la població morisca; el caràcter fronterer i l'assentament d'hospitallers i templers; el tràfic i l'intercanvi comercial de blat o carbó riu avall; d'arròs o sal riu amunt. Els llargs segles de vida al costat d'un gran riu han emmotllat trets culturals i econòmics comuns, i han creat interrelacions profundes en el quefer diari i en el caràcter dels diferents pobles i ciutats assentades al llarg de l'Ebre.



Manuel E. Garcia (concurs 1998). PNDE

Salvador Viladrich. MCM

Baix Ebre. Jep Colomé. MCM



Un riu que solca la vall i els paisatges íntims dels riberencs

En l'origen, el riu ha presidit totes les primitives geografies de la regió d'ençà de la seva formació fa uns 6 milions d'anys. El riu té entitat i vida pròpia, renovat pel corrent que manté l'erosió i el transport de sediments i no ha parat de modelar el relleu i la fesomia del sud català.

L'aigua és la base de la vida mateixa, i amb ella aquesta es multiplica. El riu aplega en el seu jaç una munió d'espècies, però la seva influència no es limita al curs de l'aigua, sinó que comporta una gran diversitat biològica que es dispersa per illots, galatxos, ribaços i terra enllà. Que l'Ebre és un gran riu s'evidencia en múltiples aspectes, també en les comunitats vives que l'habiten, com ho proven la presència d'espècies molt antigues o escasses (nàiades, esturions, llampreses, anguiles, etc.).

L'Ebre, en oferir tots els beneficis de l'aigua, ha focalitzat el poblament d'un territori on han confluït pobles diversos: ibers, fenicis, grecs, romans, àrabs, jueus, cristians... i la presència de tots ha determinat que la crònica històrica de la vall sigui la d'un continu al·luvionament cultural: aiguabarreig, sedimentació i permanència són les constants de l'ocupació riberenca.

L'Ebre ha estat sempre el camí, el pas natural en una vall encaixada per congostos, una via de difusió cultural i comercial. El riu facilitava la sortida de matèries de l'interior, alhora que permetia que els productes del litoral o de mar enllà s'introduïssin endins, cap als pobles de la ribera catalana, aragonesa, castellana, basca o cantàbrica. La navegació, però, va decaure al llarg dels segles XVI i XVII, fins a arri-

bar a la decadència contemporània (per la competència del ferrocarril, l'escàs i irregular cabal, les barreres físiques, o l'estancament econòmic del territori); de manera que a mitjan s. XX només es manté el transport residual de carbó i d'arròs, i, els anys seixanta, els embassaments tanquen definitivament el riu. El tràfic secular havia generat tot un món propi, el dels oficis i dels llinatges d'homes i dones lligades al riu, que avui es perd amb els últims llagutgers, per sempre.

Paral·lelament, la tecnologia aplicada a aprofitar els recursos que el riu conté, l'aigua que porta i la força que és capaç de produir, s'ha posat de manifest a través de projectes i obres, gradualment més complexos, per creuar, canalitzar, deturar i dominar l'Ebre. Els abocaments, agraris, urbans o industrials, els embassaments, les derivacions de cabals, o la introducció d'espècies han portat a discutir el futur del riu i el llinar ecològic del sistema; tot i així, aquest apareix entre els rius europeus menys degradats.

En definitiva, a còpia d'anys, els homes i les dones han anat forjant la seva vida al costat de l'Ebre, i els treballs i els dies són el reflex d'aquesta convivència antiga. Unes formes de vida i una manera d'ésser pròpies, que conformen el tarannà d'una comunitat lligada a un riu que ha solcat, també, els paisatges interiors dels habitants de la ribera. Quan la gent gran diu: "som fills del riu" no significa únicament que hi vivim ben bé al costat, vol dir que el riu ha generat una manera de ser.

En l'època contemporània és quan, en la mesura que el paper tradicional del riu entra en crisi, més s'han evidenciat les contradiccions en les pautes que permeten interpretar les claus particulars de la història ebrenc, a cavall de l'èxit o la fallida de dos models contraposats: viure amb el riu o sense. És en aquestes èpoques quan s'han alternat la màxima expansió i, després, l'esfondrament de la navegació; la màxima valoració i, a la vegada, la degradació de l'aigua; el

Quan la gent gran diu:
"som fills del riu" no significa únicament que hi vivim ben bé al costat, vol dir que el riu ha generat una manera de ser.



Contrreu d'arròs. Salvador Viladrich. MCM



Salvador Viladrich. MCM

Per al viatge que us proposem remuntarem el riu, però. En pujar, el paisatge d'una vall progressivament més tancada crea una escenografia que predispesa, en anar d'allò ufanós a allò auster, a descobrir tot allò que de rellevant conté el riu.

màxim domini hidrològic i la destrucció del sistema de transport de sediments; la màxima industrialització i l'estancament demogràfic; el grau superlatiu en la valoració simbòlica i, alhora, l'oblit real del riu.

En aquest canvi de mil·lenni, més enllà de l'encert i l'èxit del projecte de navegabilitat, potser el primer mèrit d'aquesta empresa haurà estat fer que les poblacions riberenques, que havien girat l'esquena al riu durant dècades, hagin recuperat una visió de l'Ebre no limitada a la d'una ruta de propagació comercial esgotada o d'un simple col·lector d'aigües residuals, sinó entès com a font de vida i font de cultura, com a veritable frontissa del territori i camí de trobada; en definitiva, com a espai de civilització, tal com havia estat des dels inicis dels temps fins als nostres dies.

L'Ebre es pot recórrer navegant, els trams practicables són diversos, sobretot el de la desembocadura a Móra d'Ebre, o el de l'embassament de Riba-roja. També es pot recórrer per carretera, i l'eix de l'Ebre, des del quilòmetre zero a Amposta fins a Flix, és una via excel·lent per a conèixer el país. Diverses carreteres secundàries ressegueixen el curs entre Tortosa i Rasquera, pel marge esquerre, o de Riba-roja d'Ebre a Faió, pel marge dret. A peu i en bicicleta pels camins que voregen el llit, hereus dels antics camins de sirga, es poden fer altres itineraris i aproximacions.

En fi, amb independència del mitjà, cal decidir si pugem o baixem. Baixar, aquí, és anar de la causa a la conseqüència. Per al viatge que us proposem remuntarem el riu, però. En pujar el paisatge d'una vall progressivament més tancada crea una escenografia que predispesa, en anar d'allò ufanós a allò auster, a descobrir tot allò que de rellevant conté el riu.

La diversitat del medi deltaic, des de la desembocadura a Amposta

Abans d'entregar-se al mar, a la fi del viatge, l'Ebre s'eixam-

pla en aiguamolls i llacunes, es diversifica en braços i empeny el Delta. Una terra on les forces del mateix riu, el mar i l'aire estan en una lluita constant, i els processos geològics són fàcilment observables a escala humana. La dinàmica hidrogeològica determina una extraordinària diversitat de medis (illes i braços de riu, llacunes i aiguamolls, dunes i platges) i alhora una extrema fragilitat.

El front deltaic és el més exposat als canvis de morfologia. Al nord, la plana guanya terreny al mar pel lòbul del Garxal. Per contra, al sud es retira a poc a poc l'extrem de l'illa de Buda, una illa que ja no és tal a causa d'una barra de sorra que tanca la gola del riu a Migjorn i la manté unida a la resta del Delta.

Deltebre, com la resta de nuclis ubicats a la plana deltaica, es va formar a partir de la segregació del terme de Tortosa dels barris de Jesús i Maria i la Cava. La seva estructura disseminada és característica de les localitats deltaiques, amb cases de dos plantes envoltades de jardins i horts familiars conreats amb molta estima. Per observar el riu els millors llocs són el mirador del Molí dels Mirones, o el muntell de les Marededéus i la zona del Garxal prop de la desembocadura, però les possibilitats i activitats turístiques que s'ofereixen són variades: creuers fins a la desembocadura, recorreguts en bicicleta, pesca esportiva, etc. I és que Deltebre és el centre del Parc Natural, on aquest organisme té les oficines, l'estació biològica, l'ecomuseu i l'escola del Parc. El delta de l'Ebre és una de les zones humides més importants de la Mediterrània, la importància ecològica de la qual transcendeix i va més enllà de la infinitat d'espècies que integren la seva interessant flora litoral i l'extraordinari poblament faunístic, i el Parc vetlla per protegir una àrea de 4.924 ha, constituïda bàsicament per les llacunes i l'orla costanera.

Al marge oposat s'estén Sant Jaume d'Enveja, una acolorida població situada també a la vora del riu i connectada amb Deltebre, per tres originals transbordadors, un servei mòbil

Illa Fluvial. Jep Colomé. MCM

Pont penjat a Amposta. Homs i Navarro



continu que permet creuar l'Ebre, que té aquí l'amplada d'un estuari. Al voltant d'un antic lligallo o camí ramader es va estructurar el nucli, que va incrementar la seva població, originàriament vinculada a les Salines Reials, a partir de la construcció del canal de la Dreta de l'Ebre i l'extensió del conreu de l'arròs en les terres desermades amb esforç al final del segle passat.

Al Delta, l'horitzó pla només el trenquen les rengleres d'arbres i, a ponent, el perfil de les muntanyes. El relleu nul deixa a la vista una munió de camps, camins i casetes que, a la estiu, en negar-se les terres, semblen surar enmig de les sèquies i l'aigua dels arrossars; la primera impressió que fa és la d'un món amfibi i una mica incert, sense punts de referència precisos. El cicle estacional del cultiu de l'arròs imposa l'alternança cromàtica del paisatge al llarg de l'any.

Just al costat del petit nucli de Balada, l'illa de Gràcia, la més gran de l'Ebre, és coberta d'ufanosos tarongerars i envoltada per un prim anell d'àlbers, salzes i altres arbres del bosc de ribera, lloc habitual de repòs d'aus (martinets blancs, martinets de nit, etc.).

Superada l'illa de Sapinya, que és una reserva protegida pel Parc Natural com algunes de les illes fluvials situades aigua

amunt, hi ha el petit embarcador de l'Aldea, però la població es troba a 6 km, estirada a ambdós costats de la nacional 340. Aquest nou municipi, proper al riu i a les antigues línies de costa, té unes arrels remotes, com es constata pels jaciments neolítics i ibèrics, o les torres medievals (de la Candela, Burjassénia, l'Ermite o Vinaixarop).

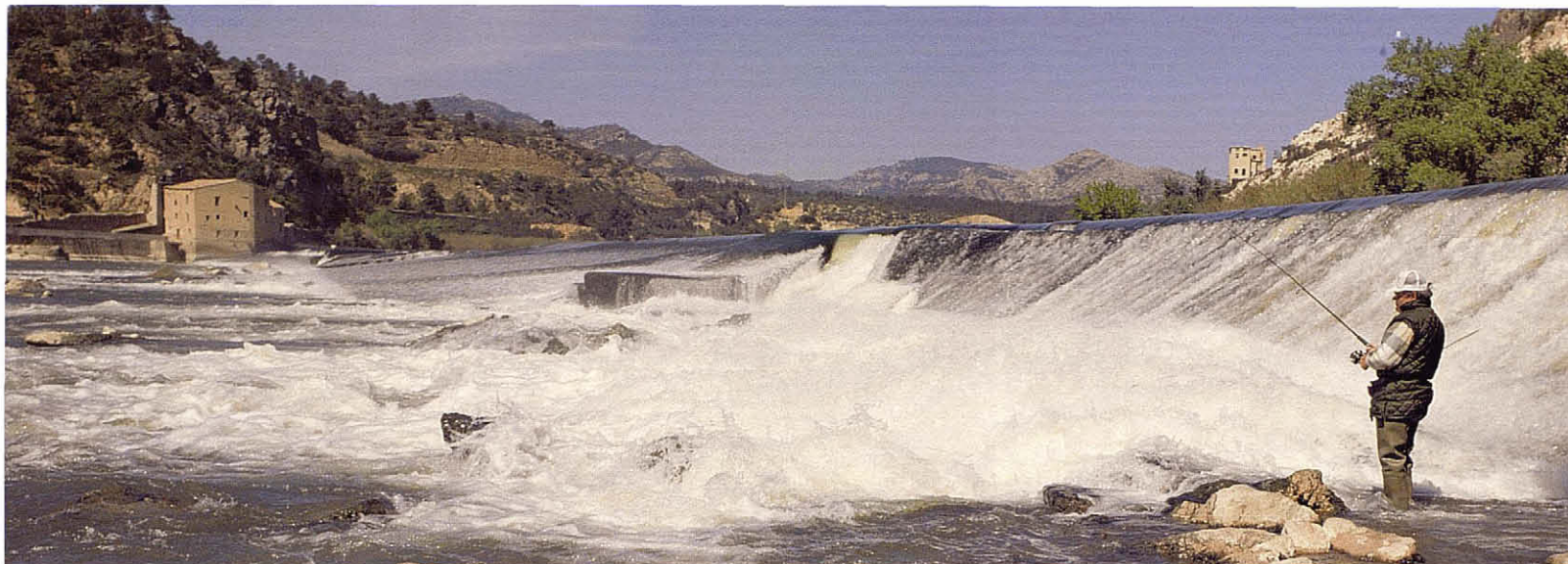
El pont Penjat, en cobrir el pas del corrent, va permetre millorar la ru-

ta entre Barcelona i València. Des que fou construït, entre el 1915 i el 1919 com una obra agosarada per a la seva època, s'ha convertit en símbol i referència de la ciutat d'Amposta. Els vestigis del castell, com a primer assentament del nucli, es conserven parcialment en restes ibèriques, on alguns situen l'Hibera dels ilercavons, al costat del fossat i les muralles àrabs i d'altres elements posteriors a la conquesta cristiana, quan va ser el centre de la Castellania d'Amposta, nom que rebien els territoris catalanoaragonesos de l'orde de l'Hospital. Després va perdre importància com a tal i, si bé va conservar el valor estratègic en el control de la circulació pel riu, no és fins a l'època contemporània quan Amposta creix i esdevé en el segle XX una ciutat que, encapçalant el creixement produït per la colonització agrícola del Delta, ha multiplicat exponencialment la seva població, ha esdevingut cap de la comarca i ha superat el caràcter tradicionalment agrícola per la diversificació de l'economia en els serveis i la indústria.

Arran del castell, hi ha un carrer enclavat en l'antic fossat, amb cases emblanquinades i ple de flors, i també l'inici del passeig urbà del canal de la Dreta, que forma un bulevard suspès. Prop del canal, el mercat, amb motius inspirats en la fauna deltaica als vitralls dels finestrals. I un poc més enllà, el Museu del Montsià està situat en un entorn suggestiu format pel jardí i l'edifici modernista de les antigues escoles. Com a centre cultural ofereix permanentment activitats temporals, diversos serveis, així com visites guiades, i destaca per la importància del patrimoni arqueològic, etnològic i natural, procedent del Montsià i la ribera baixa de l'Ebre, que conserva i exposa.

Abans d'abandonar la població, just a l'indret on es troba el Partidor, el canal es converteix en un passeig arbrat, com ho havien estat d'antuvi tots els canals deltaics. En aquell punt hi ha la presa d'aigües del canal Marítim, el qual segueix el traçat que en el regnat de Carles III va dissenyar-se entre Amposta i Sant Carles de la Ràpita per tal que la nave-





Pescador a l'assut de Xerta. Jep Colomé. MCM

gació fluvial superés el quasi permanent banc de sorra que barrava el pas de la desembocadura a les embarcacions de més calat, quan el port dels Alfacs es va habilitar per al comerç amb les Índies. En el futur es vol recuperar, turísticament, aquesta via navegable, però, per ara, és en el riu on es concentren els atractius i allí es pot gaudir d'una àmplia oferta d'activitats fluvials: creuers fins a la desembocadura, piragüisme i rem, taxis fluvials, quads, etc.

La torre de la Carrova, fita històrica entre Amposta i Tortosa, és un dels exemplars més majestuosos de les torres medievals de defensa a Catalunya. Al seu costat naix una font de molta anomenada i el poblament de la contrada és anterior a l'edat mitjana, com ho prova la vila romana annexa. Pel caràcter de marca de les terres que travessa l'Ebre, arreu proliferen torres de defensa bastides entre els s. XII-XV, com les de Font de Quinto i la Llotja al davant de la Carrova, o les d'en Corder i d'en Pinyol, que vigilen el riu aigua amunt de Tortosa.

El centre històric de la vall al tram de Tortosa a Xerta

Abans d'arribar a Tortosa el curs adquireix el to bucòlic que s'espera dels paisatges fluvials, pel bon estat d'alguns trams de bosc de ribera i les panoràmiques magnífiques, com la que formen els braços del riu a l'illa dels Bous, amb els Ports com a grandios decorat a l'horitzó.

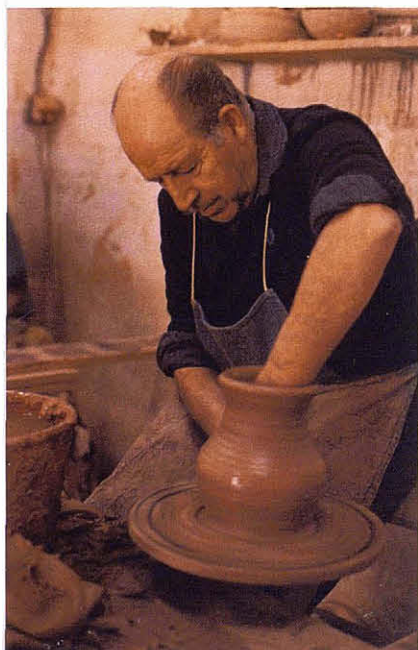
A Tortosa tot remet al seu passat esplendorós com a plaça comercial i lloc de pas, i centre de poder religiós i civil, quan havia estat la Dertosa romana, la Turtuxa àrab, la Tortosa feudal... Al llarg de les èpoques medieval i moderna, l'antic pont de barques, la façana i el port fluvial, les drassanes, la Llotja caracteritzaven una ciutat que era el centre neuràlgic del tram final de l'Ebre per la cruïlla de les vies fluvials, marítimes i terrestres. Tortosa va perdre pes amb la decadència contemporània d'aquell comerç, al temps que la

ciutat va concentrar força la seva economia com a capçalera del modest mercat agrícola local, i protagonitzà una elemental industrialització lligada al sector agroalimentari. Tot i això, Tortosa manté en el present la seva hegemonia en les Terres de l'Ebre, i la capital del Baix Ebre aglutina la major concentració de població i és encara un centre de serveis i comerç supracomarcal.

Des de la punta del Diamant al castell de la Suda, s'albiren, als peus, la ciutat i l'Ebre i, més enllà, la vall de l'Ebre i els relleus del massís dels Ports. La fortificació havia estat l'acròpolis romana, l'alcassaba àrab (en conserva una necròpolis dels s. X-XII), i després de la conquesta una part del castell s'acondicià com a presó i palau reial (s. XIII-XIV); posteriorment, les fortificacions s'ampliaren amb les avançades de Sant Joan i Terrasses i diversos fortins i baluards units pel pany de l'extensa muralla.

El símbol més preuat de la puixança anterior de la ciutat és la catedral gòtica, amb tres naus, dos capelles, claustre i altres edificis annexos, que s'eleva a sobre de l'espai que ocupaven el temple romà, la mesquita i la primera seu romànica. Tortosa, s'esforça avui per recuperar la història, com a ciutat de les tres cultures per la petja associada a la presència àrab, jueva i cristiana, i els testimonis del passat, que destaquen arreu del nucli declarat conjunt històric artístic: els palaus Episcopal (s. XIII-XIV), Despuig i Oliver de Boteller (s. XVI), les esglésies i els convents, com el de Santa Clara (s. XIII), els Reials Col·legis (s. XVI) amb el pati renaixentista, ara seu de l'Arxiu Històric, etc.

En el s. XIX, en desbordar el clos emmurallat, la ciutat va créixer cap al sud en els eixamples, on hi ha el mercat, diverses edificacions modernistes, o el Parc municipal. Abandonat el pont de barques, amb els anys es construeixen nous ponts per creuar el riu. Perdut el moll, en fracassar les últimes temptatives de modernitzar la navegació en vapors i decaure el transport local, es consoliden les defenses con-



Terrisser a Tivenys. MCM

tra les crescudes, que permetran bastir dos passeigs fluvials als costats de l'Ebre. En el present, l'antic tràfic vora el riu ha estat reemplaçat només per les activitats del Club de Rem o la Societat de Pescadors.

Al marge dret, allunyada del riu per l'amplada que pren la terrassa fluvial, hi ha la ciutat de Roquetes, "finestra a l'univers". Aquí es va instal·lar l'Observatori de l'Ebre, fundat el 1904 per la Companyia de Jesús. El centre forma un conjunt força singular, per la tasca científica que desplega, per l'entorn on s'ubica, i pels edificis, les col·leccions d'aparells antics o la biblioteca que guarda.

En deixar enrere Tortosa, retrobem algunes illes (les de la Xiquina, Bitem, Audi, Valldorella o Xerta). El riu al llarg del temps muda el curs i el fons del llit, i forma illes i glevs que poden aparèixer o desaparèixer.

Aldover, com els pobles d'aquest tram, es situa al límit del secà i el regadiu. El paisatge agrícola recorda el de terres més meridionals: els conreus (hortalisses, bresquilles, préssecs, tarongers i mandariners), les sèquies, sènies i safareigs, i els masos emblanquats amb rafal i palmera evoquen les arrels àrabs del poblament.

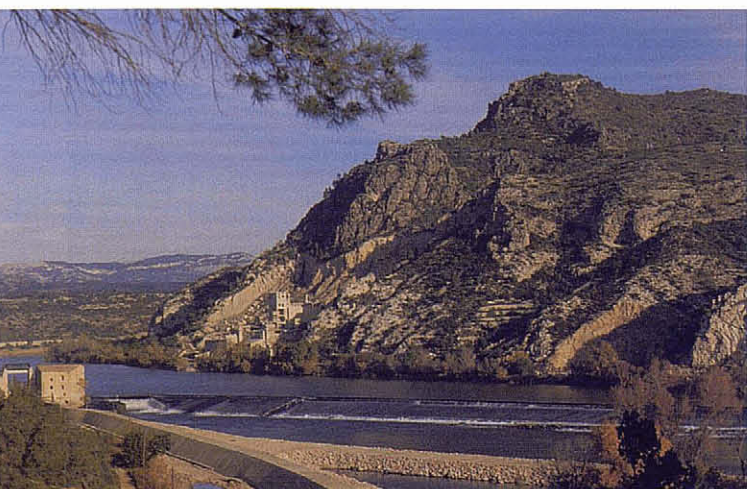
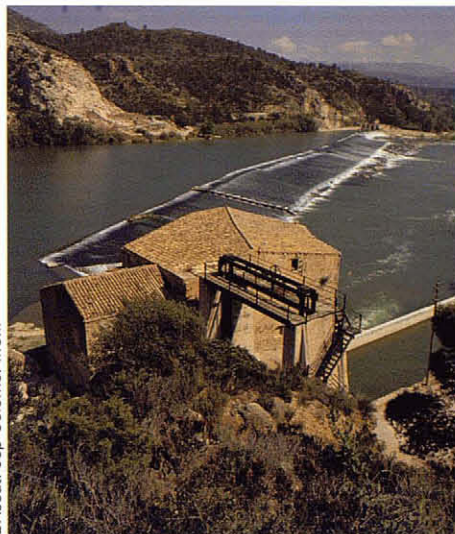
Tivenys, s'estableix també al llindar de la terrassa inferior formada pels llms al·luvials i el talús dels conglomerats poligènics de la terrassa superior. D'allí en amunt s'estén el conreu de secà, les oliveres i els garrofers abancalats fins a les fal·des de les serres de Cardó i del Boix. Però a més d'agrícola, Tivenys ha estat un poble de terrissers i també de pescadors que, de l'abril al juliol, s'ocupaven de la pesca de sabogues amb almadraves, culleres o canyissos, activitat

que es va perdre en la dècada dels anys 70 per la forta disminució del peix a conseqüència de l'empudegament de les aigües.

Com Tivenys, Xerta és una contrada d'aprofitaments hidràulics antics que van assegurar l'explotació agrícola intensiva i la instal·lació preindustrial d'alguns molins. Xerta és també un lloc de comerç al carrer, i aprofita així el pas de la carretera entre les terres litorals i les interiors; d'aquí també surt un ramal que, cap a Paüls, s'endinsa cap a l'abrupte massís dels Ports. El poble s'assenta a l'interior d'un ample meandre fluvial i els carrers es dispersen cap als afores i l'horta. Al centre, l'església de Santa Maria i Sant Martí destaca pel seu campanar esvelt, que té a la façana una mena de gran taulell públic de la memòria col·lectiva de la vall, una escala amb la indicació de les riuades; la més alta és la del 9 d'octubre de 1787, quan l'aigua assolí entre 8 i 10 m per sobre del nivell del riu, enderrocà més de 1.000 cases a tota la ribera i provocà la mort de 183 persones, 29 d'elles a Xerta. Les crescudes, font de destrucció i de renovació al llarg dels segles, han castigat la vall i alhora l'han bonificada.

A l'Assut, se li atribueix un origen àrab, si bé documentalment no es coneix res abans de l'obra que es va construir en el s. XV per possibilitar el reg de les hortes de Tivenys, Xerta i Tortosa. Tot i les refeccions sofertes es conserva com un monument extraordinari de l'enginyeria hidràulica, amb els 310 m de llarg i el salt de 6 m, acompanyada pel molí de Xerta, i una sòlida enclusa feta de pedra per al pas de les embarcacions. Aquí naix el canal de la Dreta de l'Ebre, els orígens del qual es vinculen al fracàs econòmic de la navegació, fet que provocà en el 1857 la reorientació de les obres de la Reial Companyia de Canalització cap al reg. A l'altra banda, el canal de l'Esquerra, fou inaugurat el 1912 per estendre, imitant l'exemple anterior, el sanejament i el conreu de l'arròs al marge esquerre del Delta.

L'Assut. Jap Colomé. MCM



Assut de Xerta. Alex Farnós. MCM



Transport tradicional de mercaderies a l'Ebre. MCM

El riu ho és tot entre Benifallet i Móra d'Ebre

En pujar al tossal del Som, per la vella carretera de Tivenys a Benifallet, es pot contemplar una visió esplèndida del riu a l'extraplom i de l'ampla panoràmica de la vall que, al sud, s'eixampla per la plana del baix Ebre, envoltada per les serres de Collredó, els Ports i, al fons, la serra de Montsià; cap a dalt, al nord, el curs ha excavat el rocam per obrir-se pas entre muntanyes.

Benifallet, l'últim poble del Baix Ebre, ha sabut aprofitar l'obertura de l'eix de l'Ebre per establir una oferta de turisme d'interior que es centra en els nous establiments, en l'atracció de les coves de l'Aumediella i Meravelles (una xarxa de fins a 6 cavitats), i que té altres potencials com el jaciment ibèric de la Roca Roja, dalt d'un morrot de la terrassa, vora un fondejador del riu. Una bona part del seu terme és aspra i muntanyenca, i només prop de l'estreta faixa de terres al·luvials prospera l'agricultura. Al poble no queden restes àrabs com podria suposar-se pel seu nom, només la proliferació de flors i d'emparrats als carrers suggereixen essències del seu passat. Al capdamunt de la vila es troba Santa Maria de Benifallet, un senzill edifici medieval, ja d'època cristiana (s. XIII-XIV).

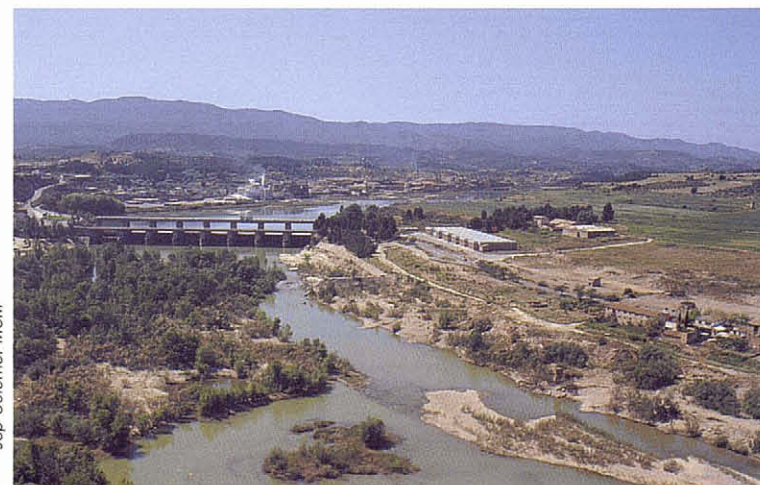
De Benifallet estant, un es pot endinsar per la carretera que de l'eix de l'Ebre porta cap a la Terra Alta. De cop el país esdevé eixut i auster, el secà conforma un paisatge elemental però igualment bell. El Pinell de Brai apareix, després de les primeres costes, recollit en un tossal, amb la Catedral del vi en primer terme, el magnífic celler modernista de Cèsar Martinell, construït el 1922. En travessar les serres de Pàndols i Cavalls, l'escenari natural impressiona, i un no pot deixar de pensar que aquí tingué lloc, a l'estiu del 38, un dels episodis més dramàtics de la Guerra Civil. Després ve Gandesa, cap i casal de la Terra Alta, amb un interessant patrimoni (l'església de l'Assumpció, la Presó, el Cellar, etc.), on

la cruïlla de carreteres permet tornar al riu, per Corbera, cap a Ascó o Móra.

Una altra possibilitat des de Benifallet és desviar-se, just a la desembocadura del riu Canaleta, que baixa dels Ports, resseguir l'antiga via de ferrocarril de la Val de Zafán, ara reconvertida en via verda, i endinsar-se per la part baixa de la Terra Alta (el Pinell de Brai, Prat de Comte, el santuari de la Fontcalda, Bot i Horta de Sant Joan, poble que va exercir una forta influència en el jove Picasso).

En deixar Benifallet i el pont del Llaguter, l'Ebre s'encaixa pel congost. El riu havia estat l'únic camí possible al llarg d'aquesta vall estreta per la complexa orografia del tram final, i en la bellesa i soledat que envolta el pas de Barrufemes el viatger pot imaginar històries de llaguts i llaguters, magníficament recreades en l'obra literària de Jesús Moncada.

De Miravet destaca el conjunt, poble i castell, suspès al davant dels ràpids i la corba que descriu l'Ebre als seus peus. El castell que domina imponent la vila i el riu, fou refet a partir d'una fortificació andalusina quan passà a mans cristianes com a centre d'una comanda del Temple. Dalt les muralles es veu de lluny el corrent d'aigua, com una serp que es perd entre muntanyes camí del mar. Miravet és el nucli que conserva millor l'aspecte tradicional dels pobles riberencs. A un costat l'Arenal, moll fluvial i plaça, algunes cases penjades i els carrers estrets del Cap de la Vila. A l'altre extrem, l'exemple modern i el raval de les Cantereries, on treballen 7 actius obradors de terrissa. El pas de barca, una plataforma muntada sobre dos llaguts, que es desplaça per la força del riu en estar lligada a una gúmena, permet creuar-lo i anar cap a Rasquera o bé cap a Ginestar i Tivissa.



Flix des del Castell.
Jep Colomé. MCM



Costers amunt, cap a l'est, Rasquera conserva la tradició d'algunes activitats artesanals i és la via d'entrada a l'esplèndida vall de Cardó, on la presència remota d'un convent carmelita, primer, i del balneari i la planta d'aigües, després, han preservat el bosc d'alzines com una autèntica selva mediterrània.

El Castellet de Banyoles a Tivissa, ocupat del s. IV al II aC, fou un poblat ibèric d'una gran importància fins que els romans el van destruir. Situat a sobre del riu, al costat oposat la porta d'entrada està defensada per dos torrasses pentagonals i la muralla tanca una gran superfície, de la qual encara queda molt per excavar. Tivissa posseeix, amb Miravet, el nucli antic més ben conservat de la comarca, amb portals com el de l'Era i el d'Avall, carrers amb l'empremta original no malmesa i cases amb boniques façanes. Des de la plaça de l'església dedicada a Sant Jaume es veu una vasta panoràmica que abraça gairebé tota la Ribera d'Ebre, des de les serres de Cavalls i Pàndols, a ponent, a les de Llaberia i Coldejou, a llevant.

Ginestar, separat de l'Ebre per una ampla franja de terres guanyada per l'agricultura al riu i a antigues illes (les Illetes, l'illa de Putxó...), va créixer al voltant del mas de la Ginesta, del qual prengué el nom aquest poble agrícola de cases senzilles i proporcionades, on només sobresurt la gran cúpula de l'església barroca de Sant Martí. A poc menys d'un quilòmetre de Ginestar i en direcció SW, hi ha un altre establiment ibèric, el jaciment del barranc de Ràfols.

A la riba oposada hi ha Benissanet, on la fruita dolça que es cultiva a les terres temperades i fèrtils de les sènies riberenques arriba primerenca als mercats més importants i és la font principal de la riquesa agrícola del poble. Com descriu l'escriptor local Artur Bladé, les propietats formen un paisatge geomètric pel minifundi, generalitzat al país, i la varietat dels arbres fruiters: pruneres, pereres, cirerers, presseguers...

Móra la Nova és el municipi més jove de la Ribera d'Ebre. Sorgit a l'entorn dels Masos, antics casalicis que, com l'ara restaurat mas de la Coixa, concentraven part del comerç del blat que baixava per l'Ebre en el s. XVIII. El nucli es va veure reforçat en esdevenir en el s. XIX un nus important de la xarxa de comunicacions viàries. L'oferta de restaurants, i el tremp i dinamisme de les poblacions novelles són els trets que més destaquen les guies comarcals.

Móra d'Ebre, situada al mig de la fèrtil cubeta a la qual dona nom, és avui cap de la comarca i centre de serveis. En arribar-hi, la silueta del castell sobresurt al capdamunt. Aquest ha estat força refet en l'època moderna, però probablement ja va ser un *hissa* àrab, en el s. XII ja és esmentat com a *Castrum* de Móra, i des del s. XIII es vincula als Entença com a senyors del lloc. Com en altres poblacions ebrenques, l'entramat urbà seguia un model definit pel pes del tràfic fluvial, i en la mateixa façana, prop dels molls i passos de barca, es van crear les primeres places, on s'ubicaven mercats i fires, és a dir els espais de trobada ciutadana. La ciutat va perdre el seu paper de port fluvial, i va abandonar el pas de barca en construir-se el pont d'arcades el 1943, però la plaça de Baix, el carrer de la Barca o el seu club nàutic encara són un bon exponent de la tradició riberenca de la població. A l'estiu, a les festes patronals, se celebren jocs fluvials i curses de muletes amb tripulacions procedents de Flix i Móra d'Ebre.

L'Ebre és anomenat a Móra el carrer Major. És en aquesta comarca on la relació amb el riu es viscuda, avui com abans, amb més intensitat, i és que aquí el terreny, la xarxa hidrogràfica, i els pobles s'aboquen al riu, deu dels catorze municipis de la Ribera d'Ebre s'assenten a trenc d'aigua, i el riu divaga entre ells calmós, perllongant el seu viatge abans d'arribar al mar.



Central Nuclear d'Ascó. Jep Colomé. MCM

Entre Garcia i Riba-roja d'Ebre el riu s'industrialitza

Garcia es troba a l'extrem nord de la cubeta de Móra, just on el Siurana, que recull l'aiguavés del Montsant, s'aboca a l'Ebre. Al capdamunt del poble, la vella església abandonada i algunes cases assolades evocuen, tràgicament, la Batalla de l'Ebre.

Aigua amunt, el riu s'encaixa en el pas de l'Ase. Aquí al terme de Vinebre, al peu de la serra del Tormo, a tocar del riu, es troba, en un racó acollidor entre conglomerats i xiprers, l'ermita de Sant Miquel (s. XVII). A la vora mateix, hi ha les restes del poblat ibèric de Sant Miquel del s. II aC, en un petit tossal des d'on la panoràmica, esplèndida, domina el riu i la vall. El poble planer es situa al marge esquerre del riu, i reuneix el casalici renaixentista amb façana barroca de Ca don Joan, el convent de les Teresianes, o la casa museu de Sant Enric d'Ossó.

Ascó, la vila morisca, es disposa entre les runes del castell medieval i l'Ebre, esglaonada en carrers estrets i les façanes principals de les cases encarades al riu, amb finestrals, galeries i engorifes obertes a l'Ebre. Ben a prop, colgant les hortes de la partida d'Andisc, es van instal·lar els dos grups de la central nuclear d'Ascó (1983-85) enmig de fortes controvèrsies. El fet, però, ha transformat la fesomia i el caràcter d'una vila agrícola, i ha convertit la Ribera d'Ebre en la primera comarca productora d'electricitat de Catalunya amb una producció de 15.045 4 Gw/a.

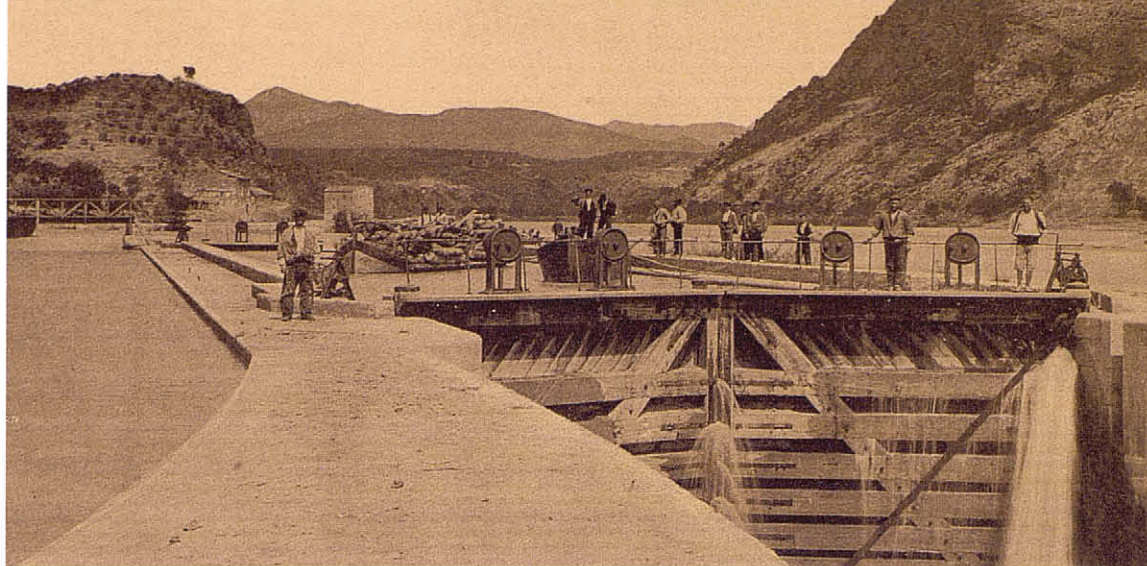
Flix és abraçat pel meandre sinuós que dibuixa el riu. En el s. XIV va esdevenir baronia de Barcelona, ciutat que aprofità per al propi abastament el control que podia exercir del tràfic fluvial des de la posició estratègica de Flix. En la part més elevada del meandre s'aixeca el castell, una obra medieval molt refeta en època moderna. El poble ha crescut pels eixamples i la colònia de l'Electroquímica de Flix, però manté alguns carrers amb caràcter, com els porxos del

carrer Major i la plaça de l'Església. La condició marcada-ment industrial de la població s'ha consolidat d'ençà el 1897 quan s'instal·là aquí l'empresa alemanya aprofitant l'aigua, l'energia de l'antic assut, i les matèries primeres (carbó, sal, roca calcària...). L'embassament de Flix, concebut durant la república i construït el 1948, fou la primera gran presa del tram baix de l'Ebre, i es va dotar d'una resclosa per salvar el salt de 12 m, seguint els cànons clàssics de fer les obres públiques ben fetes; malauradament no va passar el mateix en altres obres posteriors.

Al marge esquerre, la zona de Sebes és un espai natural de 200 hectàrees. La seva singularitat ecològica deriva del mateix riu i es concreta en la vegetació ripària, amb canyissars, tamarius i boscos d'àlbers, salzes, oms, verns, que constitueixen refugi d'aus (rossinyols, balquers, boscarles, ànecs, bernats...). El mas del Director és el centre d'un seguit d'infraestructures dirigides a acollir les visites i possibilitar el coneixement de la flora i la fauna del lloc.

Riu amunt, Riba-roja d'Ebre es localitza vora un altre meandre excavat en argiles rubefactades de les quals pren el nom. Hi ha a la vila carrers antics que conserven la traça original, diverses cases amb llindes del s. XVIII, el mirador de la Pena, i un barri nou, el de Sant Domènec, sorgit com a colònia de l'ENHER.

La presa de l'embassament de Riba-roja s'aixeca arrogant fins als 53 m d'alçària, mancada, però, de l'enclusa que, pel que diuen, es va començar a construir però fou tapiada abans d'acabar l'obra el 1967. El pantà, que té en els 38 km de llargada la placidesa d'un gran llac, és avui dia un paradís per a la pesca i les activitats aquàtiques. Es pot recórrer en cases flotants, i els punts d'interès són la soledat de la natura (riera de Vallmorta, desembocadura del Matarra-nya...) i els vestigis abandonats d'una presència humana condemnada a desaparèixer sota les aigües (el poble de Faió, les fàbriques de ciment, les explotacions de carbó...).



Construcció de l'assut de Xerta. MCM

Damunt del pantà i a uns 8 km de Riba-roja d'Ebre, per la carretera que entre revolts porta a Faió i la Pobla de Massaluça, hi ha l'ermita de Berrús (s. XIII-XIV) que va ser traslladada de la vora del riu on estava abans. La vista des d'aquí ajuda a entendre com és d'extraordinari l'Ebre i el paisatge que crea en aquestes terres. El gran riu ibèric, el més cabalós, ve a desembocar a la façana mediterrània, la més àrida de la península; això ha estat fonamental ecològicament, històrica i econòmica. Sense l'Ebre aquestes terres serien una altra cosa.

És aquesta qüestió, i la permanent interrelació i convivència entre els homes i el riu, la darrera consideració. Una convivència que s'ha anat complicant amb el temps: en els darrers dos-cents anys (i, d'una manera molt més aguda, el darrer segle), l'home, amb un prodigiós salt tecnològic, ha explotat els recursos de l'Ebre amb visió gairebé predadora, sense importar-li sacrificar paisatges i llegats culturals (com Mequinensa o Faió...), amenaçar la productivitat potencial i la sostenibilitat del sistema. Una prospecció sobre el futur de l'Ebre i les terres riberenques fa entreveure, entre les hipòtesis possibles, la presència d'un riu esgotat, degradat i erm, paradoxalment abandonat per la mirada de l'home, o bé d'un riu recuperat i fèrtil per als usos socials dels nous temps.

Alex Farnós Bel,
director del Museu Comarcal del Montsià

Una prospecció sobre el futur de l'Ebre i les terres riberenques fa entreveure, entre les hipòtesis possibles, la presència d'un riu esgotat, degradat i erm, paradoxalment abandonat per la mirada de l'home, o bé d'un riu recuperat i fèrtil per als usos socials dels nous temps.



Embassament a Riba-roja.
Alex Farnós. MCM